

MILUTIN MORAČA

**PETA
KRAJIŠKA
DIVIZIJA**

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD

Načelnik
ĐORĐE STANIĆ, pukovnik

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI
JUGOSLAVIJE

KNJIGA DVESTA ŠEZDESET ŠESTA

MONOGRAFIJE
JEONICA NOV I PO .TUOOSLAVIIE

KNJIGA DEVEDESET OSMA

UREĐIVAČKI ODBOR

RAHMIJA KADENIC, general-pukovnik, predsednik, članovi: ALI SUKRIJA, RISTO DZUNOV, MIŁAN DALJEVIĆ general-pukovnik, DAKO PUAC general-pukovnik, ZIKA STOJSIĆ general-potpukovnik, FABIJAN TRGO general-potpukovnik, VELJKO MILADINOVIĆ general-potpukovnik, JOCO TARABIĆ general-potpukovnik. METODIJE KOTEVSKI general-potpukovnik, AVGUST VRTAR general-potpukovnik, SVETOZAR ORO general-potpukovnik, MISO LEKOVIC pukovnik, AHMET ĐONLAGIĆ pukovnik, VIKTOR KUĆAN pukovnik, RADOMIR PETKOVIC pukovnik, IVAN MATOVIĆ pukovnik — glavni i odgovorni urednik

UREDNIK

MOMČILO KALEM, potpukovnik

REDAKTOR

RADOMIR PETKOVIC, pukovnik

RECENZENT

AHMET DONLAGIĆ, pukovnik

Milutin Morača

PETA KRAJIŠKA DIVIZIJA

Beograd, 1985.

U V O D

Narodnooslobodilačka borba stalno se širila i jačala na teritoriji Bosanske krajine. Već u jesen 1941. godine od brojnih sitnih partizanskih odreda formirani su krajiški partizanski odredi: Prvi, Drugi i Treći, a početkom 1942. godine — Četvrti i Peti partizanski odred, koji su brojno jačali, bili dobro naoružani, oslobodili prostrane teritorije i ugrožavali mnoga neprijateljska uporišta i garnizone. Njihova dejstva svakodnevno su zadavala sve više muke okupatoru i domaćim izdajnicima. U rano proljeće 1942. godine iz sastava ovih partizanskih odreda formirani su udarni bataljoni i Prvi proleterski bataljon Bosanske krajine, koji su izvršavali važnije borbene zadatke ofanzivnog karaktera. Širenje slobodne partizanske teritorije i jačanje partizanskih odreda stvaralo je povoljne uslove za formiranje krupnijih vojnih jedinica, sposobnih da se odvoje od teritorije na kojoj su nastale i bore u svim krajevima naše zemlje. Poslije oslobođenja Prijedora, u Lamovitoj pod Kozarom, 21. maja 1942. godine, formirana je Prva krajiška udarna narodnooslobodilačka brigada, po redu treća regularna jedinica (odmah poslije Prve i Druge proleterske brigade) Narodnooslobodilačke vojske. Nešto kasnije formirane su Druga, Treća, Četvrta, Peta, Šesta, Sedma i Osmo krajiška brigada. One su zajedno sa proleterskim brigadama snažno dejstvovale u jesen 1942. godine, oslobodile mnoga naseljena mjesta i gradove. Silovit razmah narodnooslobodilačke borbe u zemlji, osobito na tlu Bosanske krajine, Dalmacije, Like, Korduna, Banije i Slavonije, omogućio je da se stvaraju još krupnije operativne jedinice — divizije i korpusi, koji će biti sposobni da rješavaju zadatke operativnog i strategijskog značaja. Vrhovni štab NOV i POJ i vrhovni komandant Josip Broz Tito su odlučili, u novembru 1942. godine, da se od brigada Bosanske krajine formiraju Četvrta i Peta krajiška udarna divizija i Prvi bosanski korpus NOVJ. U istom vremenu formirane su Prva i Druga proleterska i Treća udarna divizija, koje su bile pod komandom Vrhovnog štaba, a na teritoriji Hrvatske formirane

su Šesta lička, Sedma banijska i Osmo kordunaška divizija i Prvi hrvatski korpus NOVJ.

Naredbom Vrhovnog komandanta, Peta krajiška udarna divizija formirana je 9. novembra 1942. godine i u njen sastav ušle su Prva, Četvrta i Sedma krajiška brigada. Za komandanta divizije postavljen je Slavko Rodić, dotadašnji zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Politički komesar divizije postao je Ilija Došen, dotadašnji zamjenik političkog komesara Operativnog štaba.

Borci i rukovodioci divizije bili su pretežno Krajišnici. Njih većina uzela je pušku u ruke još u ustaničkim danima, jula 1941. godine, i vremenom su postali prekaljeni borci i rukovodioci. Raspolagali su znatnom količinom savremenog oružja koje su oteli i zaplijenili tukući neprijatelja, osvajajući njegova uporišta i garnizone. Ratno iskustvo su sticali i kalili se u brojnim borbama svojih jedinica, naročito u onim okršajima kada su snažne i bolje naoružane okupatorske jedinice, uz pomoć domaćih izdajnika, izvodile žestoke napade da time pokušaju neutralisati i ugušiti narodnooslobodilačku borbu i pokret u Bosanskoj krajini.

U procesu društveno-političkih previranja i raslojavanja izazvanih četničkom izdajom i pučevima u jesen i zimu 1941/1942. godine, borci i rukovodioci navedenih krajiških partizanskih odreda, osim neznatnih izuzetaka, opredijelili su se za narodnooslobodilačku borbu i njene revolucionarne ciljeve. To su dokazali i u brojnim okršajima sa podmuklim četnicima i nanosili im snažne udarce. Borbenim umijećem i moralno-političkim kvalitetima, oni su izrasli u prekaljene ratnike, u pravu udarnu snagu narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Mnogi od njih su postali kandidati i članovi KPJ, a najmlađi članovi SKOJ-a.

Na dan formiranja Prve krajiške udarne brigade, u njen sastav su ušli borci iz skoro svih mjesta u Bosanskoj krajini. Prvi i Drugi bataljon sačinjavali su borci i rukovodioci iz Podgrmeča, Bosanskog Petrovca, Drvara, Glamoča, Ključa, Šipova, a Treći i Četvrti iz Potkozarja.

Prema sačuvanom dokumentu, pisanom desetak dana poslije formiranja brigade, njeno brojno stanje bilo je: 1.186 boraca i rukovodilaca. Među njima je bilo 284 člana KPJ i 307 članova SKOJ-a, a to znači da je svaki drugi borac i rukovodilac bio organizovan.

Brigada je bila naoružana sa 1053 puške, 74 puškomitraljeza, 5 teških mitraljeza i 7 minobacača.

Štab brigade sačinjavali su Ratko Marušić Ivica, komandant, Velimir Stojnić, politički komesar, Vojo Todo-

rović, zamjenik komandanta, i Sava Kesar, zamjenik političkog komesara.

Komandant Prvog bataljona bio je Duško Jović, politički komesar Svetko Kačar, zamjenik komandanta Ilija Bursać i zamjenik političkog komesara DMITAR Smiljanić. Komandant Drugog bataljona bio je Dušan Metlić, politički komesar Dušan Karan, a njihovi zamjenici Vojin Mitrov i Jovo Kecman Panin. U Trećem bataljonu komandant je Stevo Rauš, politički komesar Pero Đurić, zamjenik komandanta Veljko Stojaković i zamjenik političkog komesara Mladen Marin. Komandant Četvrtog bataljona bio je Petar Mečava, politički komesar Jusuf Imamović, zamjenik komandanta Dragutin Stanić i zamjenik političkog komesara Borko Arsenić.

Intendant brigade postao je Mirko Graonić, a njegov zamjenik Vice Bašić. Moris Levi bio je referent brigadnog saniteta.

Prije ulaska u sastav Pete krajiške udarne divizije Prva krajiška udarna brigada je vodila više teških borbi širom Bosanske krajine i neprijatelju nanosila snažne udarce.

Već u prvim okršajima, kod Bosanskog Majdana, Rakitovače, Pervana i Goleši, početkom juna 1942. godine, njeni bataljoni su razbili četnički puk »Manjača« i zadržavali nastupanje neprijatelja prema slobodnoj Kozari. U borbama na Piskavici borci Prve krajiške odlučno su potvrdili da nikada neće olako ustuknuti i pred brojno nadmoćnijim i bolje naoružanim protivnikom, čak i po cijenu znatnijih žrtava.

Idući u naredne borbe, postizujući zapažene pobjede, krajiški udarnici svakodnevno su sticali nova borbena iskustva, vješto se prilagođavali novonastalim situacijama i neprijatelju priređivali iznenađenja. Takve odlike su ispoljili u rejonu između Prijedora i Bosanskog Novog, u višednevnim nastojanjima da olakšaju nezavidnu situaciju u opkoljenoj Kozari i pomognu jedinicama Drugog krajiškog (Kozarskog) partizanskog odreda da se izvuče iz neprijateljskog okruženja. Dobro smišljenom akcijom, u najtežim trenucima za borbu i narod u Kozari stegnutoj vatrenim okruženjem neprijatelja, bataljoni Prve krajiške su savladali protivnika u Dobrljinu i uništili njegov garnizon.

U napadu na gradove i veća naseljena mjesta, jedinice Prve krajiške brigade bile su majstori u priređivanju raznih iznenađenja, prvenstveno u vještini neopaženog ubacivanja u centre i zaledinu neprijateljske odbrane, u primjeni i munjevitom udaru vatrenim klinovima. Navedeni načini nametanja i vođenja borbe nesumnjivo su doprinikli da se protivnik zbuni, upaniči i odmah onesposobi za trajniju odbranu i preduzimanje protivnapada.

U takvim prilikama, naime, neprijatelj se rijetko mogao odbraniti iako je imao preimućstvo u dobro izgrađenom sistemu odbrane, u korišćenju brojnih tvrdih zgrada, boljem naoružanju i znatno većoj količini municije.

Hrabrost i snalažljivost boraca Prve krajiške došli su do izražaja u osvajanju Ključa, u jurišima na neprijatelja u Kupresu, u borbama na Manjači, u zauzimanju Mrkonjić-Grada i u teškim borbama na prilazima Banjoj Luci. Njihova borbenost i visoki moral su potvrđivani i kasnije, najprije u savlađivanju žilavog neprijatelja u Jajcu, zatim u teškim višednevnim uličnim borbama u Bihaću. U zamašnoj bihačkoj operaciji, početkom novembra 1942. godine, Prva krajiška brigada je smjelo nastupila uzvodno lijevom obalom Une, slomila spoljnu liniju neprijateljske odbrane, stigla u centar grada, vodila žestoke borbe na Kanalu i osvojila najbolje branjene tvrde zgrade i neutralisala neprijateljsku artiljeriju. Ona je, tako, u sadejstvu sa ostalim brigadama pod neposrednom komandom Operativnog štaba za Bosansku krajinu, podnijela najveći teret u slamanju protivničke odbrane i oslobođenju grada na Uni.

U času kada je ušla u sastav Pete krajiške udarne divizije, Prva krajiška je vodila borbe na prilazima Bosanskom Novom i nešto kasnije napala navedeni neprijateljski garnizon. Iako Bosanski Novi nije oslobođen, neprijatelju su nanijeti osjetni gubici u živoj sili i ratnoj tehnici.

U polugodišnjim borbama Prva krajiška je stekla znatna iskustva u svim oblicima dejstva. Iz borbe u borbu ona su usavršavana i prerastala u specifičnu taktiku primjenjivanu u svim uslovima ratovanja i vremenskim prilikama. Karakteristični su osobni taktički postupci, o čemu je već nešto i rečeno, u napadu na utvrđene garnizone i naseljena mjesta. Dobro je poznato da su se štabovi i jedinice Prve krajiške brigade umješno služili vještinom izvođenja iznenadnih noćnih napada, dezorganizovanjem i paralisanjem odbrane protivnika. Pored udara vatrenim klinovima, vješto su korišćena bombaška i puškomitraljevska odjeljenja da savlađuju najtvrđe otporne tačke neprijatelja. Kada se nalazila u situaciji da vodi odbrambene borbe, Prva krajiška je pribjegavala upornoj manevarskoj odbrani, stalno težila da preuzme inicijativu i pređe u protivnapade.

Brojno stanje Prve krajiške, kad je ušla u sastav Pete divizije, bilo je nešto veće nego na dan njenog formiranja i iznosilo je oko 1200 boraca i rukovodilaca, znatno bolje naoružanih, prvenstveno automatskim oružjem i minobacačima.

Bilo je i kadrovskih promjena. Za komandanta brigade je imenovan Vojo Todorović, a Mladen Marin za

političkog komesara. Njihovi zamjenici bili su Stevo Rauš i Milosav Milosavljević. U Politodjelu brigade bili su Branko Perović, Radovan Grković i Zvonko Grahek.

Vrhovni štab NOV i POJ izdao je naredbu 1. septembra 1942. godine da se formira Četvrta krajiška udarna brigada. U njen sastav ušli su bataljoni Petog krajiškog partizanskog odreda koji je djelovao na dosta prostranoj teritoriji: oko Bihaća, Bosanskog Petrovca, Drvara, Glamočkog i sjeverozapadnog dijela Livanjskog polja i Bosanskog Grahova. Bila je to zaista prostrana i slobodna teritorija, osim Bihaća i Bosanskog Grahova i nekih sela u njihovoj blizini. U sastav Četvrte krajiške ušli su bataljoni »Budućnost«, sa područja Glamoča, »Gavrilo Princip« i »Starac Vujadin«, sa područja Grahova i sela u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja i jedna četa Drvarsko-petrovačkog omladinskog bataljona. U sastav brigade ušla je grupa boraca iz Dalmacije, koji su bili u sastavu Petog krajiškog partizanskog odreda. Brigada je formirana 9. septembra 1942. godine u selu Tičevu, u podnožju sjeverozapadnih padina Šator-planine. Toga dana imala je tri bataljona, brigadnu intendanturu, jezgro brigadne bolnice i zaštitni vod i kurire. Na smotri je imala oko 1.000 boraca, naoružanih sa 720 pušaka, 27 puškomitraljeza, 6 mitraljeza i 36.000 metaka.

Četvrti bataljon formiran je kasnije, 30. septembra, kada je u sastav brigade stigla Omladinska četa.

Štab brigade bio je u ovom sastavu: Milutin Morača, komandant, Nikola Kotle, politički komesar, Milan Trninić, zamjenik političkog komesara, i Cvijo Oreščić, zamjenik komandanta. Intendant brigade bio je Ilija Miljević, a referent saniteta bolničar Kukrić.

Komandant Prvog bataljona bio je Simo Bajić, a Miro Višić politički komesar. Njihovi zamjenici bili su Boško Vukobrat i Obrad Banjac. Za komandanta Drugog bataljona postavljen je Rade Zorić, a Dejan Stanišić za političkog komesara. Stojan Kralj bio je zamjenik komandanta, a Miloš Polić zamjenik političkog komesara. Komandant Trećeg bataljona bio je Vid Bodiroža Vicuka, Savo Grahovac, politički komesar, Jole Marić, zamjenik komandanta i Ante Rukavina, zamjenik političkog komesara. Četvrtim bataljonom komandovao je Vojin Nenadić, Lazo Radošević bio je politički komesar, Boško Radulović, zamjenik komandanta i Radoje Sekulić Maksim zamjenik političkog komesara.

Prilikom formiranja brigade, Vrhovni štab je uputio za rukovodioca Politodjela Živka Živkovića, a Savu Radojičića za prosvjetno-kulturni rad. Nešto kasnije, 1. oktobra, Vrhovni štab postavio je Vasa Jovanovića za načelnika

štaba brigade, a u Politodjel poslao, umjesto Sava Radojičića, Ljubicu Mihić i Milijana Neoričića da rukovodi SKOJ-em.

Na dan formiranja u brigadi je bilo 70 članova KPJ, 50 kandidata za članove partije i 120 članova SKOJ-a.

Do početka oktobra 1942. brigada je bila orijentisana prema neprijateljevim garnizonima u Bosanskom Grahovu i Strmici. Napad na četnike, 13. i 14. oktobra, bio je prva akcija jedinica Četvrte krajiške. Izdajnicima je nanijet poraz i oko 50 ih je zarobljeno, zaplijenjeno njihovo oružje i oprema.

Već 6. oktobra Četvrta krajiška je napustila teren dotadašnjih dejstava, stigla u rejon Ključa, neprijatelja napadala kod Vrhpolja i Sitnice, a nešto kasnije u rejonu Bihaća i Bosanske Krupe. Njena dva bataljona su učestvovala, krajem oktobra, u napadu na Bosansko Grahovo. Od 1. novembra brigada je ponovo na sektoru Ključa. Njene jedinice učestvuju u napadu na Čađevicu i Sitnicu i zadržavaju njemačke jedinice koje su krenule iz Banje Luke da se probiju na Sitnicu. U vrijeme formiranja Pete krajiške divizije, brigada se nalazila na širokom prostoru od Ratkova, preko Vrhpolja do Brajića-Tavana u Podgrmeču.

U sastavu Pete divizije Četvrta krajiška brigada sticala je nova borbena iskustva i druge vrijednosti, kalila se njena čvrstina, udarnost i homogenost. Ona je izrasla u snažnu jedinicu NOVJ.

Sedma krajiška udarna brigada je formirana od partizanskih jedinica na teritoriji Ribnika, Ratkova, Manjače, Janja i Pljeve. Odluka o njenom formiranju donijeta je još sredinom oktobra 1942, ali je odlagana zbog angažovanja dvaju bataljona Trećeg krajiškog partizanskog odreda sa teritorije Janja i Pljeve u borbama na prostoru između Jajca i Travnika. U međuvremenu, od dva bataljona Šestog krajiškog partizanskog odreda, na teritoriji Ribnik—Ratkovo—Manjača, formirana je Sedma krajiška polubrigada sa 675 boraca. Računajući da će uskoro doći do formiranja navedene brigade, Vrhovni štab, u naredbi o formiranju Pete udarne divizije, naveo je da u njen sastav ulazi Sedma krajiška udarna brigada. Ona je konačno formirana 27. decembra 1942. godine u selu Orahovljanima. U njen sastav ušli su: Janjski bataljon »Pelagić«, Drugi ribnički bataljon »Iskra«. U bataljon »Pelagić« uključena je i četa boraca iz Blagaja. U brigadu je, takođe, raspoređeno i 25 boraca Prvog krajiškog proleterskog bataljona.

Na dan formiranja Sedma krajiška udarna brigada imala je po spisku 1.400, a na licu mjesta 1.238 boraca.

Nisu sačuvani podaci o njenom naoružanju. No, poznato je da je Drugi ribnički bataljon imao 285 pušaka, 7 puško-mitraljeza, 2 mitraljeza i 1 minobacač i po tome se može zaključiti da je brigada, na dan formiranja, imala oko 1.150 pušaka, oko 30 puškomitraljeza i 4 do 6 mitraljeza.

Komandant brigade bio je Rade Marjanac, zamjenik komandanta Milan Zorić, politički komesar Ljubo Babić, zamjenik političkog komesara Mijuško Šibalić, obavještajni oficir Vele Miletić, intendant Mirko Graonić i načelnik saniteta dr. Moni Levi.

Centralni komitet KPJ imenovao je Politodjel brigade. Za njegovog rukovodioca postavljen je Milisav Raičević, a za članove Dušanka Kovačević i Dušan Dozet.

Na dužnosti komandanta Prvog bataljona nalazio se Milan Stupar, a nešto kasnije za komandanta je došao Jovo Medić. Politički komesar bio je Stipe Bilan, zamjenik političkog komesara Šefik Talić, komandant Drugog bataljona bio je Jovo Pavić, a politički komesar Sava Batinica. Komandant Trećeg bataljona bio je Gliša Raca, politički komesar Pero Morača, a komandant Četvrtog bataljona Jovo Prole i politički komesar Nikola Vještica.

U brigadi je, prema podacima iz februara 1943, bilo 108 članova i 67 kandidata za članove KPJ i 302 člana SKOJ-a.

Dok su Prva i Četvrta krajiška brigada ostale u sastavu Pete divizije do kraja rata, Sedma krajiška brigada je početkom marta 1943. ušla u sastav Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba. U borbama na Neretvi i u neprijateljskoj operaciji »Svare« brigada je primjerno izvršila sve borbene zadatke.

Tokom NOR-a u sastav Pete divizije ulazile su i druge jedinice. U aprilu i maju 1943. godine — Druga krajiška udarna brigada; krajem juna 1943. godine — Udarne grupa bataljona, formirana od dva bataljona Šeste krajiške udarne brigade i jednog bataljona Devete krajiške udarne brigade. U septembru 1943. bataljoni Šeste krajiške ušli su u formacijski sastav Prve i Četvrte krajiške brigade, a bataljon Devete krajiške vraćen je u svoju matičnu brigadu; početkom oktobra 1943. u formacijski sastav divizije ušla je Deseta krajiška udarna brigada; u vremenu od 8. oktobra do 17. decembra 1944. u sastavu divizije nalazila se Druga šumadijska (21. srpska) udarna brigada; od 12. decembra 1944. godine do kraja rata u formacijskom sastavu divizije bila je Prva jugoslovenska brigada formirana u SSSR-u.

Od početka novembra 1943. do sredine marta 1944. u njenom sastavu nalazila se Druga brigada italijanske divizije »Garibaldi«.

O ovim jedinicama biće riječi u ovoj monografiji.

Poslije oslobođenja Beograda, formirane su u novembru 1944. godine nove jedinice Pete divizije: artiljerijska brigada, samostalni teški artiljerijski divizion i protivavionski divizion, inženjerijski bataljon i bataljon za vezu i izviđačka četa. Tada je divizija imala oko 12.000 ljudi. Inače, njeno brojno stanje u toku rata kretalo se od 3.000 do 12.000 boraca.

Peta divizija nalazila se u sastavu Prvog bosanskog udarnog korpusa do konca maja 1943; do konca jula 1944. bila je pod komandom Vrhovnog štaba; do sredine septembra 1944. u sastavu je Operativne grupe divizija; do 1. januara 1945. nalazila se u Prvom proleterskom korpusu; od tog vremena do kraja rata u sastavu je Prve armije.

Borbeni put Pete krajiške udarne divizije spada među najduže i najteže puteve naših ratnih divizija. Sa izuzetnom pažnjom i strpljenjem mogla bi se izmjeriti približna dužina njenog borbenog puta, ali ovog posla niko se nije prihvatio. Peta divizija ratovala je u svim krajevima naše zemlje — osim u Makedoniji. Vodila je mnogobrojne borbe protiv njemačkih, italijanskih i bugarskih okupatorskih jedinica i njihovih domaćih slugu — ustaša, četnika, domobrana, nedićevaca, balista, muslimanske legije, bjelogardijaca i zelenokadrovaca. Na svom borbenom putu ona je, sama ili zajedno sa drugim našim snagama, oslobodila mnoge naše gradove, naseljena mjesta i krajeve. Izvršavala je krupne odbrambene zadatke i neprijatelju nanijela velike gubitke. Sama i zajedno sa Drugom proleterskom divizijom ona je dobijala od Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita krupne operativne zadatke i uspješno ih izvršavala: marš iz srednje Bosne u Sandžak, oktobra 1943, i borbe u graničnom rejonu Srbije, prodor u Srbiju u proljeće 1944. U izvršavanju ovog zadatka Druga divizija i Peta divizija imale su ulogu prethodnice naših budućih strategijskih poduhvata.

U pojedinim periodima NOR-a, ona je vodila izuzetno teške borbe (u njemačkim ofanzivama »Vajs I i II«, »Kugelblic« i »Snešturm«, u prvom prodoru 2. i 5. divizije u Srbiju, na sremskom frontu), ali ni u jednoj od tih operacija neprijatelj nije uspio da se potpuno suprotstavi ili nanese teže udarce ni jednoj njenoj jedinici. Poslije svake borbe njene brigade, i divizija kao cjelina, mogle su da izvrše naredne borbene zadatke.

Borbene vrijednosti Pete divizije izvirale su i narastale iz moralno-političke svijesti i ratnog umijeća njenih boraca i starješina, vaspitavanih i na slobodarskim tradi-

cijama i borbenosti ispoljenoj u bunama protiv ugnjetavačkih i eksploatorskih režima, na iskustvima iz predratne revolucionarne borbe radnika Drvara, Banje Luke, Jajca, Ljubije, Prijedora, Bosanskog Petrovca i drugih mjesta, na bogatim iskustvima iz narodnooslobodilačke borbe protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika. Pod stalnom brigom i staranjem Komunističke partije Jugoslavije i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, borci divizije brzo su se osposobljavali, postajali odlučni i smjeli ratnici. Slobodno se može zaključiti da je Peta divizija bila snažna, monolitna i sposobna operativna jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Takva obilježja imala je sve do kraja rata, pa i onda kada su se u njenim brigadama i ostalim jedinicama, zbog gubitaka i odlaska na druge ratne dužnosti, sasvim prorijedili redovi starih boraca — Krajišnika — kada su umjesto njih u redove divizije stizali novi mladi borci iz srednje Bosne, Sarajeva, od Višegrada, Rudog, Dobruna, Foče i Kalinovika, iz Sandžaka i Crne Gore, iz Toplice, Jablanice i Crne Trave, iz sela sa sjevernih padina Jastrepca, iz Šumadije i Beograda i ostalih krajeva Srbije i Vojvodine. Borbene tradicije, moralno-politička čvrstina, ratno drugarstvo i druga obilježja koja su krasila naše stare ratnike, brzo su postajala svojina i svih njenih novih boraca.

Zbog navedenih borbenih i moralno-političkih kvaliteta njenih brigada i drugih njenih jedinica, Peta divizija bila je svuda poštovana od naroda, iza sebe ostavljala zapažene rezultate svog borbenog i političkog rada, spoznaju o pravednosti naše oružane borbe i o jačanju najjače njene okosnice — bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti.

Na dugom borbenom putu Pete divizije poginulo je i ranjeno dosta njenih boraca i rukovodilaca. Ginuli su i sahranjivani širom Jugoslavije. Oni su zadužili sve naše narode i narodnosti da čuvaju, brane i dalje razvijaju revolucionarne vrijednosti našeg narodnooslobodilačkog rata i samoupravnog socijalističkog društva.

Glava I

BORBE 5. KRAJIŠKE UDARNE DIVIZIJE OD FORMIRANJA DO 20. JANUARA 1943. GODINE

1. NAPAD NA SANSKI MOST

Poslije više uspješnih ofanzivnih operacija u Bosanskoj krajini, Kordunu i Baniji, u kojima su jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije oslobodile Bihać, Bosansku Krupu, Cazin, Veliku Kladušu, Slunj, Sitnicu i Jajce, i prodorom 1. proleterske i 3. udarne divizije u srednju Bosnu, Vrhovni štab NOV i POJ mogao je da usmjeri 1. bosanski korpus za ofanzivna dejstva na neprijateljske komunikacije i njegove garnizone na liniji Bosanski Novi—Prijedor—Banja Luka. Naslonom na ove garnizone neprijatelj je zadržao kontrolu doline rijeke Sane zaključno sa Sanskim Mostom, u kome se nalazio jak garnizon, zaštićen i ojačan snažnim uporištima ustaške milicije u njegovoj bližoj okolini. Ovo neprijateljsko uporište duboko se uvuklo prema slobodnoj teritoriji Podgrmeča sa njene istočne strane, pa je i zbog toga predstavljalo stalnu opasnost za te oslobođene krajeve.

Oslobađanjem Sanskog Mosta obezbijedio bi se brži manevar naših operativnih jedinica za napade na neprijateljske komunikacije i uporišta prema Ljubiji, Prijedoru, Banjoj Luci i Manjači; bila bi oslobođena prostrana teritorija prema sjeveru i sjeveroistoku, a na jednom njenom dijelu bila bi likvidirana jaka ustaška i četnička uporišta; oslobođen okupatorskog i kvislinškog pritiska i terora, narodu u oslobođenom području bilo bi omogućeno da se brže uključuje u narodnooslobodilački pokret; sa novooslobođenim krajevima poboljšalo bi se snabdijevanje jedinica hranom i drugim potrebama. Akcija 4. i 5. divizije na prostoru Sanskog Mosta bila je u operativnoj vezi i vremenski je usaglašena sa ofanzivnim dejstvima 1. i 3. divizije u srednjoj Bosni i jedinica 1. hrvatskog korpusa na lijevoj obali Une.

Zbog svega toga Stab 1. bosanskog korpusa odlučio je da napadne i zauzme Sanski Most i uporišta oko njega. Neprijatelj je dobro utvrdio odbranu Sanskog Mosta. Još od ustaničkih dana njegove snage su utvrđivale i branile njegova spoljna uporišta sa obe strane rijeke Sane. Najjača uporišta zapadno od rijeke bila su u selima Brajića-Tavan, Đedovača, Umci i Demiševci, a s druge strane rijeke u selima Vrhpolje (iz koga se neprijatelj povukao 28. novembra), Čaplje, Kijevo i Sasina.

Odbrana ovih uporišta sastojala se od drveno-zemljanih bunkera, rovova, saobraćajnica i žičanih prepreka.

Kako se Sanski Mast nalazi u dosta prostranoj ravnici, čijom sredinom prolazi rijeka Sana, njegovoj neposrednoj odbrani branilac je poklonio veliku pažnju. Na važnijim prilazima gradu podignuti su betonski bunkeri, a grad opasan rovovima i žičanim preprekama. Oslonac odbrane u gradu činile su tvrde javne zgrade — sresko načelništvo, zgrada opštine, sokolski dom, žandarmerijska stanica i druge.¹⁾

Pred početak napada u gradu i u nekim spoljnim uporištima su se nalazile: 1, 2, 3. i 5 bojna (bataljon) 10. domobranske pješadijske pukovnije (puka), 12. četa 721. grenadirskog puka 714. njemačke divizije, dvije baterije haubica i baterija protivtenkovskih topova i posada žandarmerijske stanice — ukupno 2.500 ljudi. Odbrana Sanskog Mosta bila je u njemačkim rukama.

Osim angažovanja navedenih snaga, branilac je mogao računati na dosta brzu intervenciju i pomoć iz Prijedora, u kome se nalazio jedan puk 714. njemačke divizije, i iz uporišta u njegovoj bližoj okolini.

Stab 1. bosanskog korpusa nije imao potpune podatke o jačini neprijatelja u Sanskom Mostu i uporištima oko njega. U jednom dokumentu od 2. decembra 1942. navode se podaci za oko 1.200 domobrana, 36 Nijemaca i isto toliko žandarma. Od teškog naoružanja u Sanskom Mostu pominju se dvije haubice i dva protivkolska topa. U dokumentu se kaže da je moral domobranske vojske, osobito one stacionirane u Čaplju (oko 500 domobrana), slab i da ovi domobrani javno govore da se neće boriti.²⁾ Nije bila poznata jačina ustaške milicije u uporištima oko Sanskog Mosta i u gradu. Cijenilo se da ima oko 2.000 naoružanih civila.

Za napad na Sanski Most i uporišta u njegovoj okolini Stab 1. bosanskog korpusa odredio je 4. krajišku diviziju, bez jedne brigade i 5. krajišku diviziju.

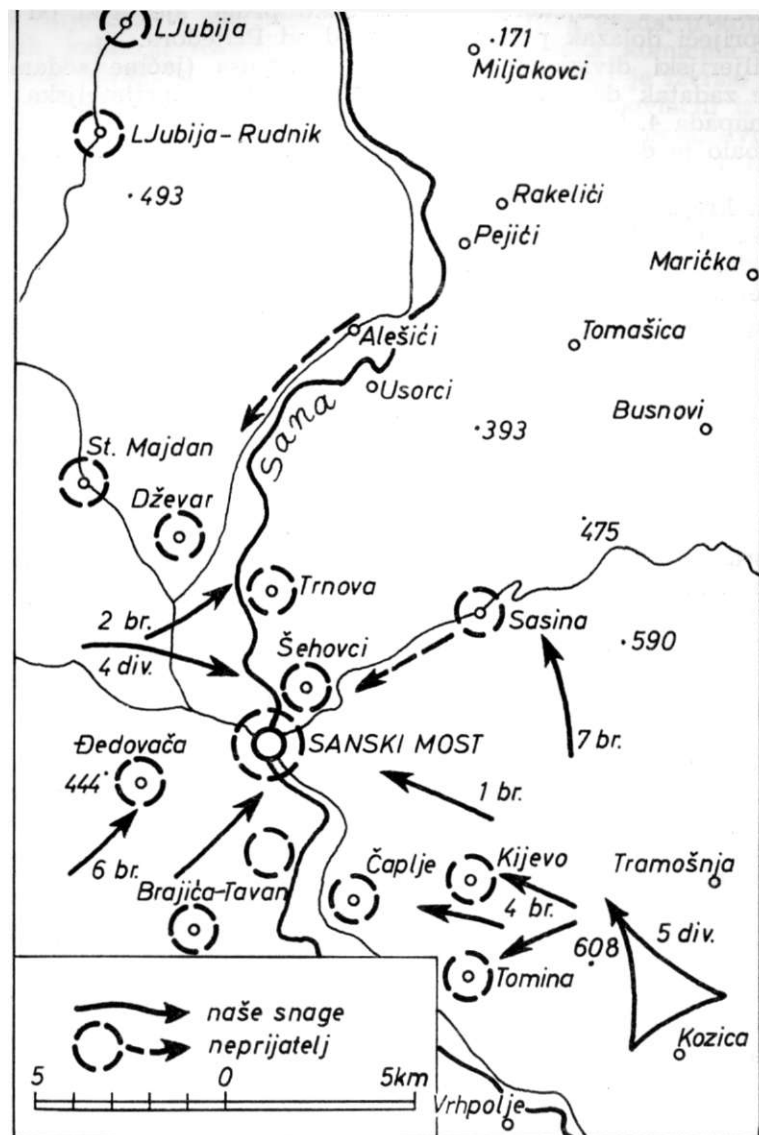
Treba istaći da je napad na Sanski Most i na okolna uporišta bila prva akcija 5. divizije od njenog formiranja, u kojoj su njene brigade skupno dejstvovala i u kojoj je Stab divizije komandovao tim trima brigadama.

Radi izvođenja dobivenog zadatka izvršena je koncentracija njenih brigada tako što je 1. krajiška brigada 5. decembra izvučena iz borbi kod Bosanskog Novog i usiljenim maršem preko slobodne teritorije stigla u rejon sela Kozica, na desnoj obali Sane. Četvrta krajiška brigada lako se prikupila u isti rejon, jer se pred napad na Sanski Most nalazila u borbenom rasporedu na prostoru sela Vrhpolja, Podova i Sokolova. Sedma krajiška polubrigada, sa svoja dva bataljona, nalazila se na zatvaranju pravca Banja Luka—Sitnica, pa je njen 1. bataljon takođe bez teškoća stigao u rejon Kozica.

Stab 1. bosanskog korpusa izdao je 6. decembra zapovijest za napad na Sanski Most.

1) Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV, knjiga 8, dokumenat br. 169 (ubuduće: Zbornik IV/8, 169).

2) Zbornik IV/8, 218 i IX/2, 97.

Napad na Sanski Most (10—13. 12. 1942)

Četvrta divizija dohila je zadatak da sa 2. i 6. krajiškom brigadom ovlada dijelom grada na lijevoj obali Sane i da, posjedanjem ceste sjeverno od Sanskog Mosta, spriječi dolazak pojačanja od Prijedora i Ljubije.

Peta divizija — 1. i 4. krajiška brigada i jedan bataljon 7. krajiške polubrigade — trebalo je da ovlada dijelom grada na desnoj obali Sane

i da rušenjem i posjedanjem željezničke pruge sjeverno od Sanskog Mosta spriječi dolazak pojačanja u grad od Prijedora.

Artiljerijski divizion 1. bosanskog korpusa (jačine sedam oruđa) dobilo je zadatak da prije početka napada tuče neprijateljska uporišta u zoni napada 4. krajiške divizije i u Sanskom Mostu.

Trebalo je da obe divizije počnu sa napadom 10. decembra u 23,00 časa.

Peta krajiška brigada 4. divizije imala je zadatak da u toku borbe za Sanski Most demonstrativno napadne garnizon u Bosanskom Novom i da parališe komunikacije prema Prijedoru i tako privuče na sebe znatne neprijateljske snage.³⁻¹

Druga i 6. krajiška brigada krenule su u napad u predviđeno vrijeme. One su do jutra 11. decembra zauzele dio spoljnih uporišta — Brajića-Tavan, Đedovaču i Krkojevce, a njihovi branioci, riješeni da koliko god mogu izbjegnju najgore, bježali su u Sanski Most i tako pojačavali njegovu odbranu. Prvi bataljon 6. krajiške brigade približio se gradu i napredovao ka mostu u centru grada.⁴ Treći bataljon 2. krajiške brigade zauzeo je nešto kasnije selo Dževar li postavio zasjedu ina cesti koja vodi za Prijedor i Stari Majdan.

Odbrana Sanskog Mosta brzo je reagovala tražeći pomoć iz susjednih garnizona. Već u jutarnjim satima 11. decembra naša zasjeda u Dževaru odbijala je napad nekoliko tenkova i pješadije koja je stigla u kamionima iz Prijedora. I pored uporne odbrane 3. bataljona 2. krajiške brigade, neprijateljska grupacija uveče se probila do grada. Pridošli tenkovi pomogli su braniocu da potisne iz grada 1. bataljon 6. krajiške brigade.

Ideja napada 5. divizije zasnivala se na prodoru napadnih klinova i udaru na neprijatelja dz pozadine i u boikove. Međutim, 5. divizija zakasnila je sa napadom puna tri i po sata, tj. njene brigade počele su borbu 11. decembra u 2 sata, što je omogućilo neprijatelju da pripremljen dočeka njihov napad. To zakašnjenje uslijedilo je zbog toga što su 1. i 4. krajiška brigada, a iza njih i bataljon 7. krajiške brigade, pošle iz polaznog rejona od sela Kozica — iz zaseoka Suštani, Ljevari i Pod, preko Debele glave i zaseoka Ilinčića — u jednoj koloni.⁵ Takva marš-ruta izabrana je zbog toga što se njome moglo prikriveno stići do blizu sela Kijeve, ali je pokret brigada u jednoj koloni tekao veoma sporo.

Prva krajiška brigada, ojačana sa 2. bataljonom 4. krajiške brigade, napala je dio Sanskog Mosta na desnoj obali Sane. Brzo je likvidirano nekoliko bunkera, a zatim zauzeta žandarmerijska stanica i bolnica i dio grada oko njih. Njena jedinica, koja je uz obalu Sane težila da bez borbe uđe u grad i da se dokopa mosta preko rijeke, dočekan je vatrom iz svih oruđa. Bataljoni su postepeno zauzimali kuću po kuću, osvojili su i dio artiljerijskih oruđa, ali bez zatvarača i nišanskih sprava. Neprijatelj

3) Zapovijest Štaba 1. bos. korpusa — Arhiv VII, knj. 406, reg. br. 5-1, F-1. Druga i 6. krajiška brigada imale su pred napad ina Sanski Most oko 2.200 boraca, naoružanih sa 1.927 pušaka, 112 puškomitraljeza, 17 mitraljeza, 8 minobacača i 1 protivtenkovskim topom (Zbornik IV/8, 111). Prva i 4. krajiška brigada i bataljon 7. krajiške polubrigade bili su tada gotovo iste jačine (Zbornik IV/8, 3).

4) Zbornik IV/8, 172.

5) Zbornik IV/8, 162 i 218.

se sve upornije branio iz utvrđenih zgrada u centru grada, u kojima se, sem drugih jedinica, nalazila njemačka i kvislinška komanda. Ujutro 11. decembra, ohrabren dolaskom pojačanja, neprijatelj je izvršio protivnapad i bataljoni 1. krajiške brigade postepeno su se povlačili iz grada. U borbu su stupili i neprijateljski avioni. U toku povlačenja, dvije čete ustaša, nastupajući iz sela Sasine, napale su s leđa dio jedinica 1. krajiške brigade, koje su se tako našle između dvije vatre. Došlo je do žestoke borbe, dio sukoba prsa u prsa i do novih gubitaka. Svi bataljoni povukli su se iz grada 11. decembra po podne.⁶⁾

Osim prispjelih grupa liz izgubljenih spoljnih uporišta, koje su pojačale odbranu grada, u Sanski Most su 11. decembra uveče, iz pravca Prijedora, stigli: 3. bataljon 741. njemačkog grenadirskog puka, dio 202. tenkovskog bataljona, dio 661. artiljerijskog divizioma i samostalni domobranski jurišni bataljon.⁷⁾

Treći bataljon 1. krajiške brigade razbio je neprijatelja u selu Šehovcima, a kod sela Trnove razrušio je željezničku prugu i postavio zasjedu i time obezbijedio da prugom od Prijedora ne stigne pomoć neprijatelju u Sanski Most.

Četvrta krajiška brigada, bez 2. bataljona, napala je neprijateljska uporišta u selima Kijevu, Čaplju i Škriljevitoj. Njen 4. bataljon za dva sata borbe zauzeo je Kijevo, a zatim i dio Skrljevite. Neprijatelj se povukao u Čaplje, u kome su 1. i 3. bataljon vodili tešku borbu, napadali ovo uporište iz nekoliko pravaca, zauzeli dio sela, ali je neprijatelj imao jake snage i uspio se održati. Čaplje nije zauzeto. Orijentaciju i napad bataljona otežavala je gusta magla. U ovoj borbi 1. i 3. bataljon imali su teške gubitke. Poginuo je Simo Bajić, komandant 1. bataljona, i Jole Marić, zamjenik komandanta 3. bataljona. Prvi bataljon imao je ukupno 7 mrtvih i 17 ranjenih, a zarobio je 13 domobrana; 4. bataljon je imao 6 mrtvih i 6 ranjenih, a zarobio 12 domobrana i jednog oficira.

Sva tri bataljona 4. krajiške brigade prikupili su se 11. decembra do 13 časova u rejoin zaselaka Rudinice i Lisine (sjeverno od sela Tornine).

Bataljon 7. krajiške polubrigade zbog dužine marša nije stigao da pravovremeno napadne neprijateljsko uporište u Sasini. On je svojom vatrom vezao dio neprijateljevih snaga, dok je drugi njihov dio s leđa napao bataljone 1. krajiške brigade koji su se borili u gradu.

U popodnevnim časovima 11. decembra nastalo je zatišje. Jedinice 4. i 5. divizije zadržane su u blizini neprijateljskih uporišta, nastojeći da se bar malo odmore.

U borbi prethodne noći i jutra neprijatelj je uspio da Sanski Most zadrži u svojim rukama, a od spoljnih uporišta — Čaplje, Sasinu i Mikanoovo brdo. Odbacivanjem našeg bataljona iz sela Đževar, otklonio je blokadu Sanskog Mosta i ubacivanjem u grad pojačanja, osobito njemačkih jedinica, uveliko je poboljšao njegovu odbranu.

Iako je imao podatke o dolasku pojačanja u Sanski Most, Štab 1. bosanskog korpusa odlučio je da obe divizije obnove napad noću 11. decembra, sa početkom u 22 časa.

6) Zbornik IV/8, 218, 241 i 253.

7) Zbornik IV/8, 169, 178. i 241.

Raspored za napad brigada 5. divizije bio je isti, dok je 6. krajiška brigada 4. divizije dobila zadatak da sa svih snagama napadne i zauzme dio grada na lijevoj obali Sane. Druga krajiška brigada trebalo je da ponovo zatvori cestu Prijedor—Sanski Most, da tako spriječi dolazak u grad novih pojačanja i da zauzme neprijateljska uporišta Stari Majdan i Staru Rijeku.

Napad je počeo u određeno vrijeme, ali je sada neprijatelj bio oprezniji i jača.

Prva krajiška brigada dočekan je vatrom iz svih oruđa branioca. Njeni bataljoni stigli su do neprijateljskih bunkera i rovova, tražili su slabe tačke da se probiju u grad, ali u tome nisu uspjeli. Brigada se povukla u polazne rejone.

Dva bataljona 4. krajiške brigade napali su Čaplje sa njegove južne i sjeverne strane i u toku noći zauzeli snažno uporište Okrajak, u sredini sela, ali se neprijatelj odbranio u drugim utvrđenim tačkama. Zadržavši Okrajak, bataljoni su se povukli u polazne rejone. U toku 12. decembra neprijatelj je bez borbe napustio Čaplje i povukao se u Sanski Most.⁸⁾

Sesta krajiška brigada probila se u grad, njene jedinice dospjele su do mosta na Sani, ali se dalje nije moglo. Neprijatelj je prikupio snage i uz pomoć tenkova izvršio protivnapad. Brigada se, uz znatne gubitke, povukla u rejon sela Zdena i Dedovača. Druga krajiška brigada uspješno je izvršila zadatak: zaposjela je cestu prema Prijedoru kod sela Đevara i likvidirala je uporišta Stari Majdan i Staru Rijeku.

Konsultujući štabove divizija, Stab 1. bosanskog korpusa odlučio je da se neprijatelj u Sanskom Mostu napadne i treći put, i to 13. decembra u 23 časa. Do toga vremena trebalo je likvidirati preostala okolna neprijateljska uporišta, čvrsto zatvoriti i držati komunikacije Prijedor—Sanski Most, pojačati snage za napad na grad, odmoriti i pripremiti jedinice.

U tom duhu 4. krajiška brigada je u toku noći 12/13. decembra zauzela položaje prema Sasini i na željezničkoj pruzi kod Trnove, gdje je smijenila 4. bataljon 1. krajiške brigade. Uveče 13. decembra ona je, u sadejstvu 2. bataljona 7. krajiške polubrigade, napala neprijateljsko uporište Sasinu. Osjetivši da napadaju jače snage, neprijatelj se povukao na sjeveroistok. Jedinice 4. krajiške divizije zauzele su Stari Majdan i zatvorile cestu Prijedor—Sanski Most. Artiljerijski divizion korpusa tukao je otporne tačke u gradu i oštetio jedan transportni avion. Za napad na grad štabovi divizija odredili su 1. i 6. krajišku brigadu. Druga krajiška brigada zatvarala je pravce od Prijedora i Ljubije.

Neprijateljski garnizon u gradu bio je opkoljen. Transportni avioni slijetali su na improvizovani aerodrom kod grada, donosili municiju i druge potrebe, a odnosili ranjenike.⁹⁾ Cijeneći upornost i odvažnost napadača, branioci grada pripremili su se za dugotrajnu odbranu.

Treći napad na grad počeo je istovremeno sa obe strane rijeke, ali bezuspješno. Sesta krajiška brigada probila se u grad, ali je protivnapadom bila prinuđena da se povuče. Prva krajiška brigada nije uspjela da se probije u grad, pa se prije zore povukla prema Sasini.¹⁰⁾

8) Zbornik IV/8, 218 i 241.

9) Zbornik IV/8, 241.

10) Zbornik IV/8, 182, 218 i 253.

U toku trodnevnih borbi 5. divizija je ubila i ranila oko 290 i zarobila 241 neprijateljskog vojnika, podoficira i oficira; zaplijenila je 257 pušaka, 6 automata, 2 minobacača, dosta municije i druge ratne opreme, a sama je imala 67 poginulih, 4 nestala i 122 ranjena borca i starješine; izgubljena su dva puškomitraljeza.

U Sasini i u drugim neprijateljskim uporištima nađene su znatne količine životnih namirnica neophodnih za ishranu vojske i naroda na oslobođenom području.¹¹⁾

Napad na Sanski Most i okolna neprijateljska uporišta nije uspio iz više razloga.

Iako je postojala naša veza sa gradom, ona nije bila na visini svoga zadatka, jer nisu bili tačni dobiveni podaci o jačini i o raspoloženju neprijatelja za otpor. Ovi podaci uticali su na određivanje jačine snaga za napad na pojedina neprijateljska uporišta.

Obostrani odnos snaga u vrijeme prvog našeg napada bio je približno jednak, pa se mogao očekivati naš uspjeh samo pod uslovom da je izvršena odgovarajuća koncentracija snaga i njihov istovremeni napad. Međutim, malo je snaga bilo određeno za napad na branioca u gradu, a sasvim malo za obezbjeđenje napada od intervencije iz Prijedora. Izostao je istovremeni napad naših snaga. Cijela 5. divizija zakasnila je sa napadom tri i po sata, što je olakšalo braniocu da se bolje pripremi za odbranu na sektoru koji još nije bio napadnut i da se energičnije odupre jedinicama 4. divizije koje su se probile u zapadni dio grada. Naravno, izostalo je i očekivano sadejstvo naših jedinica u napadu na grad i na spoljnu odbranu grada.

Uvjeren u brzo zauzimanje Sanskog Mosta i okolnih uporišta, Štab 4. divizije postavio je slabo obezbjeđenje na cesti Prijedor—Sanski Most. Neprijateljske snage koje su intervenisale iz Prijedora brzo su se oslobodile naših zasjeda, prošle u grad, ojačale njegovu odbranu i uveliko pomogle potiskivanju naših jedinica iz grada.

Dolaskom jakog pojačanja za odbranu grada, slijedeći naši napadi bili su nerealni. Jedino pravilna odluka bila bi — odustajanje od daljih napada.

Za razliku od priprema napada na Bihać i na uporišta oko njega, u ovoj operaciji, koja je po svom značaju i opsegu bila takođe velika, izostala je bolja priprema štabova brigada i bataljona i komandi četa. Nije bilo vremena za upoznavanje sa terenom i objektima napada, za izviđanje objekata i pravaca napada. Uz to, 1. krajiška brigada kasnila je sa dolaskom u rejon prikupljanja. Desilo se da su jedinice 5. divizije usiljenim maršom, a neke i trčeći, stizale na polazne položaje i u razno vrijeme polazile u napad. U takvoj žurbi izostala je najneophodnija organizacija veze i sadejstva među jedinicama koje su napadale isti objekat.

Pored svesrdnog zalaganja štabova, komandi i svih jedinica obiju divizija da se zadatak izvrši, to nam nije uspjelo.

Objektivno mišljenje o uzrocima neuspjeha u ovoj operaciji dao je Boško Marković, operativni oficir štaba 5. divizije, u izvještaju Štabu 1. bosanskog korpusa o borbama na Sanskom Mostu i okolnim neprijateljskim uporištima.

12) Zbornik IV/8, 218 i IX/2, 97.

Međutim, detaljniju kritičku analizu o borbama krajiških brigada i divizija u krupnim našim operacijama — u Bihaću, Bosanskom Novom i Sanskom Mostu i o uzrocima neuspjeha u borbama u Bosanskom Novom i Sanskom Mostu dao je Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu u izvještaju CK KPJ od 31. decembra 1942, koji je potpisao sekretar Oblasnog komiteta Đuro Pucar Stari.

U izvještaju se daju gubici brigada u navedenim operacijama, pa se zatim konstatuje da je jedan od glavnih razloga velikih gubitaka slaba briga viših štabova o ljudima u borbi. Najveći broj gubitaka brigade su imale kada su viši štabovi nastojali da se ostvari cilj napada bez obzira na promjene ikoje su nastajale u toku njegovog izvođenja. Tada su najveći gubici bili među članovima KPJ i u komandnom kadru. Drugi uzroci neuspjeha u borbi bili su: slabi i često kontradiktorni podaci naše obavještajne službe o sastavu, jačini i borbenoj vrijednosti neprijatelja, kašnjenje jedinica u početku napada, slabe veze i sadejstvo jedinica u borbi, nedovoljno stručno znanje komandnog kadra i slaba obuka boraca u rukovanju oružjem u osnovnim taktičkim postupcima.¹²

Mjerama koje je poslije ovog izvještaja preduzeo CK KPJ, Vrhovni štab, Oblasni komitet i Stab 1. bosanskog korpusa, poboljšano je stanje u jedinicama u svim pravcima.

2. BLOKADA SANSKOG MOSTA

Poslije trećeg neuspjelog napada na Sanski Most, Stab 1. bosanskog korpusa naredio je da obe divizije čvrsto blokiraju neprijateljski garnizon u gradu, a sa ostalim snagama da djeluju prema neprijateljskim snagama i objektima na liniji Bosanski Novi—Prijeđor—Omarska—Bronzani Majdan.

Četvrta divizija izvršila je neposrednu blokadu Sanskog Mosta na lijevoj obali Sane, zaposjela cestu Sanski Most—Prijeđor kod sela Ališići, a ostale snage rasporedila prema Ljubiji i Bosanskom Novom.

Stab 5. divizije izvršio je raspored brigada po slijedećem: 1. krajiška brigada sa dva bataljona blokirala je Sanski Most na desnoj obali Sane, a jedan njen bataljon i jedan bataljon 4. krajiške brigade držali su pod kontrolom željezničku prugu Sanski Most—Prijeđor u rejonu sela Mitrovići; glavnina 4. krajiške brigade usmjerena je prema Bronzanom Majdanu i selu Marička; 7. krajiška polubrigada izvodila je akcije protiv četnika od sela Hazići i Stričići u pravcu sela Vilusa i Kadina Voda.

Takav raspored brigada zadržan je do početka januara 1943. godine. Divizija je bila grupisana na uskom prostoru i u najvećoj mjeri angažovana oko blokade garnizona u Sanskom Mostu. Zato su akcije njenih jedinica uglavnom imale odbrambeni karakter. Cilj takvog rasporeda bio je i da se 1. i 4. krajiška brigada odmori i srede i da se za veće akcije sačeka prikupljanje svih bataljona 7. krajiške brigade.

Neprijatelj je, pak, iz operativnih razloga, želio da Sanski Most sačuva u svojim rukama i da napadima iz pravaca Prijeđora, Ljubije i Bronzanog Majdana razbije blokadu oko njega. Koristeći obe komunikacije uz obalu Sane, najjače napade vršio je od Prijeđora, ali dugo

12) Zbornik IV/8, 218 i IX/2, 97.

vremena nije uspio da odbaci jedinice 4. i 5. divizije. Neprijateljski garnizon u Sanskom Mostu takođe je nastojao da se oslobodi tjeskobe neposredne blokade, pa je vršio jače ispade sa obe strane Sane. U tome su jedinice 5. divizije imale nekoliko značajnijih borbi.

Dva bataljona 4. krajiške brigade odbili su 15. decembra napad neprijatelja od s. Debeljaka prema Sasini i primorali ga da se, uz gubitke, povuče ka selu Omarska.

Zasjeda na željezničkoj pruzi kod sela Mitrovići (12 km južno od Prijedora) dočekala je 17. decembra oklopni voz pun neprijateljskih vojnika u trenutku kada je naišao na oštećenu prugu. Razvila se oštra borba, u kojoj je neprijatelj bio prisiljen da se povuče. Akciju zasjede pomogla je minobacačkom vatrom jedinica 2. krajiške brigade sa položaja kod sela Ališići, na lijevoj obali Sane.

Nijemci i domobrani, jačine 400—500 vojnika, pokušali su 18. decembra da odbace od željezničke pruge 3. bataljon 1. i 4. bataljon 4. krajiške brigade. Dočekavši ih na pogodnim položajima kod Mitrovića, ti su bataljoni nanijeli neprijatelju osjetne gubitke, a u gonjenju zauzeli su sela Rakelići, Gaćani i Miljakovci (7 km južno od Prijedora). U bježanju jedan broj neprijateljskih vojnika skočio je u Sanu. Među poginulim nađen je njemački major, a zarobljeno je 6 Nijemaca. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza »šarca«, mali bacač, 5 strojnica, dosta municije i druge opreme. Bataljoni su imali svega 1 mrtvog i 22 ranjena.

Iz Prijedora su jake neprijateljske snage, poslije teških borbi sa jedinicama 4. divizije, 22. decembra ovladale cestom prema Sanskom Mostu i povezale se sa garnizonom u ovome gradu. Od toga vremena stalni su pokušaji neprijatelja da ovlada i željezničkom prugom Prijedor—Sanski Most. U borbama 24. i 29. decembra, 1. krajiška brigada uspjela je da povрати položaje na liniji Mitrovići—Rakelići.

Početkom januara 1943. godine opao je intenzitet borbi kod 1. krajiške brigade. Raspoređena na prostoru Škriljevite, Trnave, Tomašice, Pejića i Busnova, njene jedinice su odbijale manje neprijateljske ispade iz Sanskog Mosta, trgale su i kontrolisale željezničku prugu između Trnave (i Pejića. Njena dva bataljona napali su noću 9/10. januara 1943. godine neprijateljsko uporište u Omarskoj, koje je bilo opasano bodljikavom žicom i dobro branjeno iz rovova i bunkera. Zbog snijega i hladnoće i otpora neprijatelja, uporište nije zauzeto. Samo je željeznička pruga potrgana na nekoliko mjesta. U borbi su bataljoni imali 4 mrtva i 19 ranjenih.

Poslije 15. decembra 4. krajiška brigada vodila je manje borbe prema Bronzanom Majdanu i Omarskoj: 25. decembra dva njena bataljona ušla su u Bronzani Majdan iz koga se posada, jačine 200 domobrana, povukla na sjever da bi izbjegla napad; 26. decembra neprijatelj je bez uspjeha pokušao da zauzme Marićku. Od 2. do 6. januara jedan bataljon porušio je mostove na rijeci Gomjenici, između Omarske i Bronzanog Majdana; a dva dana kasnije, 4. brigada je izvela širu akciju na četnike u selima Kmećani, Vilusi, Pervan i Goleši, u kojoj je zarobila oko 30 četnika, zaplijenila 26 pušaka, 1 puškomitraljez i 3.500 metaka. Zarobljeni četnici su poslije razgovora o ciljevima narodnooslobodilačke borbe pušteni kućama.

Za to vrijeme su bataljoni 7. krajiške brigade, koja je tada bila definitivno formirana, čistili sela Gornjeg Ratkova i Vilusa od četnika.¹³⁾

U ovom dijelu Bosanske krajine, u kome su se našle 1. i 4. krajiška brigada, zemljište je brdovito i dosta izlomljeno, a u dolini rijeke Gomjenice prelazi u ravnicu. Sela su česta, ali veoma prostrana i razasuta na manje zaseoke i usamljene kuće. Neka sela su nacionalno kompaktna, ali u nekima živi pomiješano muslimanski, srpski i hrvatski živalj. Međutim, neka su duže vremena bila pod uticajem i kontrolom ustaške vlasti i četnika. Zbog toga su obe brigade posvetile veliku pažnju političkom radu među stanovništvom, razobličavajući ustašku i četničku saradnju s okupatorom i ukazujući na potrebu da se sve snage naroda uključe u narodnooslobodilačku borbu. Održani su narodni zborovi u Krivaji, Kmećanima, Tomašici, Pejićima i Busnovima, a u nekim selima formirani su narodnooslobodilački odbori. Kao rezultat takvog rada iz ovog kraja javilo se dobrovoljno samo u 4. krajišku brigadu 40 omladinaca i omladinki.

U ovom vremenu u jedinicama 5. divizije odvijala se bogata vojna i politička djelatnost. Štabovi brigada održali su sastanke sa štabovima bataljona, na kojima su analizirani propusti u borbama za Sanski Most, i isticana potreba za većom inicijativom štabova bataljona i komandi četa i ukazivano na potrebu neposredne veze i sadejstva u toku borbe među četama i bataljonima. O ovim i drugim pitanjima komandovanja raspravljano je i u štabovima brigada, od kojih je štab divizije takođe tražio više samostalnosti i preduzimljivosti.

S ciljem da se starješine i borci što bolje osposobe za vođenje borbi u različitim uslovima, izučavana su uputstva koja je izradio Štab 1. bosanskog korpusa i štab 2. krajiške brigade.¹⁴⁾

Na partijskim sastancima u jedinicama i u štabovima ocijenjeno je da je moralno-političko stanje i borbenost brigada na visokom stepenu. Porasla je politička svijest boraca. To je postignuto zahvaljujući aktivnim organizacijama KPJ i SKOJ-a. štab i Politodjel 4. krajiške brigade ocijenili su da je brigada stasala u čvrstu i borbenu jedinicu.

U diviziji se poklanjala velika pažnja idejnom izdizanju partijskih kadrova. Tome je mnogo pomogao partijski kurs, formiran pri CK KPJ, koji je održan u Bihaću i na koji je pošlo nekoliko partijskih rukovodilaca, među njima i Milan Trninić, zamjenik političkog komesara 4. krajiške brigade, Mlado Marin, politički komesar 1. krajiške brigade, i drugi.

Usljed gubitaka u borbama na Sanskom Mostu i na drugim neprijateljskim uporištima, osjetno je smanjeno brojno stanje 1. i 4. krajiške brigade. Kada je u svoj sastav konačno dobila sve svoje bataljone, tada je bila najbrojnija 7. krajiška brigada.¹⁵⁾

13) O borbama 5. udarne divizije od 14. decembra do 10. januara 1943. godine govori se u Zborniku IV/8, 195, 204, 213, 217, 218, 219 i 253 i u Zborniku IV/9, 11, 32, 51, 177 i 205.

14) To su bila tri uputstva: 1) Uputstvo kako se osvaja — oslobađa veće naselje — grad; 2) Uputstvo o načinu utvrđivanja položaja, i 3) Uputstvo o načinu izvođenja noćnih napada. Ova uputstva objavljena su u Zborniku IV/9, 1, 21 i 56.

15) Prvog januara 1943. godine 5. udarna divizija imala je na licu mjesta 2.667 boraca. Od tog broja njena 7. krajiška brigada imala je oko 1.230 boraca. U isto vrijeme 4. udarna divizija imala je na licu mjesta 4705 boraca. Ova znatna razlika u brojnom sastavu divizija proistekla je zbog toga što su brigade 4. udarne divizije bile brojnije od samog njihovog formiranja, a i zbog redovnije njihove popune sa prostranog oslobođenog Podgrmeča (Zbornik IV/8, 2 i Zbornik IV/9, 3).

Početak januara izvršene su izmjene u štabu 4. krajiške brigade. Nikola Kotle, politički komesar brigade, raspoređen je za sekretara Okružnog komiteta KPJ u Drvaru, a na njegovo mjesto postavljen je Svetozar Kačar Kačo, dotadašnji politički komesar 2. bataljona 1. krajiške brigade. Cvijko Orašić, zamjenik komandanta brigade, pošao je na operaciju od zadobijene rane, a poslije povučen na rad u pozadinu. Nešto ranije, u decembru 1942, za intendanta brigade postavljen je Milutin Vujović, partijski rukovodilac u Štabu omladinskih radnih brigada.

Akcijom 4. krajiške brigade na četnike 8. januara, počelo je njeno pomjeranje ka Manjači i Mrkonjić-Gradu. Štab 5. divizije planirao je da u akciji protiv četnika na Manjači učestvuju 4. i 7. krajiška brigada i da zatvore pravac od Jajca prema Mrkonjić-Gradu, dok je 1. krajiška ostala prema Sanskom Mostu sa prvobitnim zadatkom.

Akcija protiv četnika nije realizovana, jer su se oni povukli na sjever, ka Banjoj Luci.

Trinaestog januara 4. bataljon 4. krajiške brigade na cesti kod sela Magajdol (8 km jugoistočno od Mrkonjić-Grada) sačekao je neprijateljsku kolonu jačine oko 300 Nijemaca i 170 domobrana koja se kretala od Jajca prema Mrkonjić-Gradu. Koristeći maglu, neprijatelj se povukao uz neznatne gubitke. Zarobljen jedan domobran. Naš bataljon imao je dva lakše i jednog teže ranjenog borca, koji je na putu za bolnicu umro.¹⁶

Još od početka januara 1943. obavještajnoj službi 1. bosanskog korpusa stizali su podaci o dolasku jačih neprijateljskih snaga u Zagreb, odakle su dolazile vijesti da neprijatelj priprema ofanzivu na slobodnu teritoriju. Sredinom januara prikupljeni su podaci o grupisanju i jačini neprijateljevih snaga u garnizonima u Kostajnici, Dubici, Bosanskom Novom, Prijedoru i u drugim susjednim uporištima. S tim u vezi Štab 1. bosanskog korpusa naredio je Štabu 5. divizije da se zarušavaju ceste koje iz Sanskog Mosta, Banje Luke i Jajca vode na slobodnu teritoriju i da se za ovaj posao mobilni seljaci sa potrebnim alatom. Osim toga, upozorio je na opasnost od iznenadnih brzih prodora neprijatelja i ukazao na potrebu da se intenzivnije prikupljaju podaci o garnizonima prema 5. diviziji.¹⁷ Odmah zatim Štab 5. udarne divizije dobio je obavještenje da je u Prijedor stiglo oko 4.000 neprijateljskih vojnika, 8 tenkova i 36 oklopnih automobila. I ovaj je izvještaj potvrdio da neprijatelj namjerava preduzeti ofanzivu na slobodnu teritoriju.¹⁸

U to vrijeme neprijatelj je, uz podršku artiljerije i avijacije, pojačao napade na položaje 1. krajiške brigade kod Miljakovca, Gačana i Pejića i primorao je na povlačenje na jug, čime je deblokirao željezničku prugu prema Sanskom Mostu. U ovaj grad stigle su nove neprijateljeve snage.

Na pomolu je bila neprijateljska ofanziva, nazvana u našim ratnim dokumentima kao četvrta neprijateljska ofanziva.

16) Zbornik IV/9, 74 i 204.

17) Zbornik IV/9, 15, 53 i 74.

18) Zbornik IV/9, 81.